

AJER
AKADEMIC JOURNAL OF
EDUCATIONAL RESEARCH

ISSUE 1

**AKADEMIC JOURNAL
OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL**

FEBRUARY 2024

WWW.AJERUZ.COM

**ALOHIDA EHTIYOJLI BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILAR NUTQINI
RIVOJLANTIRISHDA FONETIK RITMIKADAN FOYDALANISH ILMIY-
METODIK MUAMMO SIFATIDAGI YORITILISHI**

Ishmatova Ozodaxon Sirodjovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Pedagogika fakulteti

Maxsus pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Аннотация: Ushbu maqolada alohida ehtiyojli boshlang'ich sinif o'quvchilar nutqini rivojlantirishda fonetik ritmikadan foydalanish ilmiy-metodik muammo sifatidagi yoritilishi yoritib berilgan.

Аннотация: В данной статье освещено использование фонетической ритмичности как научно-методической проблемы развития речи младших школьников с особыми потребностями.

Annotation: In this article, the use of phonetic rhythmicity as a scientific-methodological problem in the development of speech of elementary school students with special needs is highlighted.

Tayanch so'zlar: Maxsus pedagogika, alohida ehtiyojli bor, inklyuziv ta'lim, koxlear implant, korreksion mashg'ulot, eshitishda muammolari bo'lgan, og'zaki nurq, fonetik ritmika...

Ключевые слова: Специальная педагогика, с особыми потребностями, инклюзивное образование, кохлеарный имплант, коррекционное обучение, проблемы со слухом, оральный свет, фонетическая ритмичность...

Keywords: Special pedagogy, with special needs, inclusive education, cochlear implant, remedial education, hearing problems, oral light, phonetic rhythm...

Hozirgi kunda uzluksiz ta'limning har bir bo'g'inida zamon talablariga moslashishga yo'naltirilgan islohotlar olib borilmoqda. Jumladan kar va zaif eshituvchi bolalar ta'limida ham qator o'zgarishlar yuz bermoqda. Ammo har doimgidek bunday toifadagi bolalarni ijtimoiylashtirish, jamiyatda o'z o'rnini topishda ko'maklashish va o'z-o'ziga, oilasiga nafi tega oladigan, to'laqonli jamiyat a'zosi etib tarbiyalash oliy maqsad bo'lib qolmoda. Bu vazifalarni amalga oshirishda albatta ta'lim muassasalarining ta'lim-tarbiya berish strategiyasi, o'quv jarayonida alohida ehtiyojli bolalarning imkoniyatlarini inobatga olgan holda ish ko'rish muhim omillardan hisoblanadi. Bunda o'quv rejalarining optimallashtirishini misol qilib olishimiz mumkin. Ma'lum-ki kar va zaif eshituvchi bolalar umumta'lim maktablarida maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlanadigan moslashtirilgan dastur asosida tahsil oladilar.¹ Ushbu o'quv reja har yili avgust oyida tahrirlanib, tasdiqlanadi, so'ngra amaliyotga joriy etishga taklif etiladi. Ushbu o'quv rejada davlat komponenti hamda korreksion fanlar komponentlari

bor. Korreksion fanlar komponenti aynan alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan o'quvchilarga mo'ljallangan bo'lib

- eshitish idrokini rivojlantirish, talaffuzni shakllantirish;
- nutqiy muloqot;
- musiq va ritmika kabi mashg'ulotlardan tarkib topgan.

Zaif eshituvchi (2-bo'lim) va kech kar bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarning 2022-2023-o'quv yiliga mo'ljallangan tayanch o'quv rejaga ko'ra qo'yilgan maqsadlardan biri korreksiya-kompensatsiya yondoshuvlarini samarali amalga oshirish orqali inklyuziv ta'limga erishish deb belgilanib, bunda tayyorlov sinfi tashkil etilib, unga 6-7 yoshli bolalar qabul qilinadilar. Tayyorlov sinflarda o'quvchilarga savod o'rgatish "Alifbe" fani haftasiga 4 soatdan, "Yozuv" haftasiga 1 soatdan, "Nutq o'stirish" haftasiga 2 soatdan: "Daktil nutq" haftasiga 1 soatdan o'tiladi. Korreksion fanlardan "Eshitish idrokini rivojlantirish, talaffuzni shakllantirish" korreksion mashg'ulotlariga haftasiga 18 soat; Nutqiy muloqotga- haftasiga 2 soat; Musiq va ritmikaga ham haftasiga 2 soatdan ajratiladi, 1 chi sinflar uchun ham korreksion mashg'ulotlar xuddi shunday miqdorda belgilanadi. Tadqiqotda dasturga ko'ra har bir korreksion darsning asosiy xususiyatlari tahlil etildi.² [16-17 chi betlar]

Unga ko'ra korreksion mashg'ulotlar o'quvchilarning birlamchi va ikkilamchi nuqsonlarini tuzatishga qaratiladi. Chorak baholar chiqarilmaydi. Bunda yakka mashg'ulot uchun umumiy jurnalda ajratilgan sahifada mashg'ulotlar sanasi, mavzusi belgilanadi va o'quvchining natijalari fonetik kundalikda yoritib boriladi. Mashg'ulot natijalarini monitoring qilib borish orqali o'qituvchi faoliyatiga baho beriladi.

Eshitish idrokini rivojlantirish bo'yicha yillik ish reja tuziladi. Talaffuz va nutqiy ko'nikmalarni shakllantirish bo'yicha har bir o'quvchining talaffuzi va nutqidagi o'zgarishlardan kelib chiqqan holda individual reja tuziladi. "Eshitish idrokini rivojlantirish va talaffuzni shakllantirish" mashg'ulotlarida qisqartirilgan fonemalar tizimi ishlaydi.³ uchun 1-5-sinflarda haftasiga 18 soatdan yakka tartibda olib boriladi. O'quv yilining yarmida o'quvchilarning eshitish idroki, talaffuz va nutqiy ko'nikmalarining rivojlanish dinamikasi maxsus guruh (eshitish kabineti mudiri, o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari, metod birlashma raisi, sinf rahbari, yakka mashg'ulot o'qituvchisi) tomonidan o'rganiladi va natijaga qarab, o'zgarish kuzatilmagan sinflarda o'qituvchilar tajribali mutaxassislar bilan almashtirish tavsiya etiladi.

"Nutqiy muloqot" korreksion dars 0-1 chi sinflarda haftasiga 2 soatdan o'qitiladi. Nutqiy muloqot korreksion dars o'quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlashda muhim hisoblanib, o'quvchilarning lug'at boyligini oshirishga xizmat qiladi. Bu dars o'quvchilarni og'zaki, yozma, daktil va imo-ishorali shakllarda muloqot qilishiga o'rgatadi.

Musiq va ritmika mashg'ulotlari maxsus ma'lumotga ega bo'lgan 2 nafar o'qituvchi: surdopedagog va musiq rahbari tomonidan birgalikda o'tkaziladi. Bu darsda

² F.U.Qodirova Imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashning samarali texnologiyalari. p.f.d. dissertatsiyasi. Toshkent -2020

³ Rau qisqartirilgan fonemelari

bolalar musiqiy ohang asosida jismoniy harakatlarni tizimli holda bajarish orqali nutqiy va nonutqiy tovushlarni eshitib farqlashga o'rganadilar.

Sog'lom bolalar bilan kar va zaif eshituvchi bolalar ta'limining yuqorida sanab o'tilgan umumiy va farqli tomonlari asosan o'quvchilarni muloqotga o'rgatish hamda ularda hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilganligi bilan tavsiflanadi.

Kar va zaif eshituvchi bolalarning talaffuzini shakllantirish va eshitish idrokini rivojlantirish bo'yicha yakka mashg'ulot korreksion mashg'ulot hisoblanadi. O'quv rejada o'quv fanlari va ularga ajratilgan soatlar davlat komponenti va maktab komponenti tarzida ajratiladi. Yakka mashg'ulot o'quv rejada korreksion fanlar komponenti soatlari tarkibida aks etadi. Ushbu mashg'ulotlar o'quvchilarning nutqi va o'ziga xos psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda tashkil etiladi. Alohida ehtiyojli eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar ta'limi jarayonida differensial (tabaqalangan) va individual (yakka) yondashuvlardan foydalanishsiz bir qadam oldinga yurishning iloji yo'qligi ilmiy tadqiqotlar bilan asoslab berilgan (V.A.Dyachkov (1960), D.A.Dulnev (1970), L.Mo'minova (1980), R.Shomaxmudova (1984), M.Ayupova (1995), N.Raxmonqulova (1998), N.Bekmurodov (1988), U.Fayziyeva (1994), N.Dadaxo'jayeva (1997), F.Qodirova (2006), R.Rustamova (2008), D.Nazarova (2009).

Maxsus maktab, maktab-internatlarida o'quv-tarbiya ishlarining samaradorligi har bir o'quvchining o'zigagina xos bo'lgan (individual) xususiyatlarning hisobga olinishiga bevosita bog'liqdir. Yakka (individual) yondashuvdan foydalanish o'qituvchi va tarbiyachining dars, mashg'ulotlarga hozirlik ko'rishlari jarayonidayoq boshlanadi. Korreksion – kompensator hamda rivojlantiruvchi tavsifga ega bo'lgan maxsus ta'lim tizimida differensial (tabaqalashtirilgan) hamda yakka (individual) tartibdagi yondashuv bolalarda mavjud muammolarni tuzatish, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ikkilamchi muammolarning oldini olishga yo'naltiriladi. Bundan tashqari korreksion mashg'ulotlarning muhim xususiyati o'quvchilarga o'z-o'zini namoyon qilish, o'zini-o'zi baholashga undagan holda ayrim sifatlarini isloh qilish yo'llarini o'rgatadi, sog'lom insonlar orasida nafaqat yashab qolish, balki turli munosabatlarda faol hamda samarali ishtirok etish uchun zarur ko'nikma va malakalar bilan qurollantiradi.

Kar va zaif eshituvchi bolalar maktablarida o'quvchilarning nutqiy imkoniyatlarini rivojlantirishga mo'ljallangan korreksion mashg'ulotlar pedagogik jarayonning asosiy shakli hisoblanadi. Bilamiz-ki kar va zaif eshituvchi o'quvchilar og'zaki nutqni mustaqil egallay olmaydilar. Chunki ularning eshitishi nutqni mustaqil egallashga yetarli darajada shakillanmagan bo'ladi. Kar bolalarning eshitish qobiliyati zaif eshituvchilarga nisbatan chuqurroq yo'qolganligi evaziga ular bilan nutqni shakllantirish ishlari maxsus korreksion darslarda olib borilishi zarur bo'ladi. Yengil darajadagi zaif eshituvchi bolalar esa umumta'lim maktablari uchun mo'ljallangan fanlarni to'liq o'zlashtiradilar va qo'shimcha korreksion fanlarni ham egallashlari zarur. Afsuski aksariyat muassasalarda ushbu mashg'ulotlarga 2-darajali mashg'ulot sifatida qaralganligi sababli, har doim ham mashg'ulot kutilgan natijalarni bermayapti. Ya'ni kar va zaif eshituvchi bolalar fanlarni o'zlashtirish va atrofdagilar bilan muloqotga kirishish uchun yetarli ko'nikma, malakalarga ega bo'lmayaptilar. Ushbu muammoni hal etishda fonetik ritmika usulidan foydalanish ko'zda tutilmoqda. Ushbu mashg'ulot ham korreksion fanlar sarasiga kiruvchi mashg'ulot turi hisoblanadi.

Umumta'lim maktablarda zaif eshituvchi bolalar atrofdagi nutqiy va nonutqiy tovushlarni farqlash imkoniyatiga ham ega bo'ladilar, biroq eshitish qoldig'i mavjud bo'lsada ularning og'zaki nutqi prosodik jihatdan orqada qolishi, nutqiy nafas va ovozdanda to'g'ri foydalana olmasligi, mayda motorikasidagi va umumiy tana harakatlaridagi o'ziga xos qiyinchiliklar yuzaga kelishi kuzatuvlarimiz davomida aniqlandi. Hatto-ki koxlear implantatsiyadan so'ng ham bolalar nutqni mustaqil o'zlashtira olmasligi, oilada bolalarning reabilitatsion davri to'g'ri va to'liq olib borilmasligi holatlari juda ko'p uchramoqda. Buning oqibatida bolalarning nutqi rivojlanmay qolayapti. Bunday sharoitda koxlear implantli bolalarga ham, zaif eshituvchi bolalarga ham og'zaki nutqini shakllantirish va rivojlantirishda fonetik ritmika metodikasi xizmat qilishini aniqladik. Chunki fonetik ritmikada muayyan bir nutqiy materialni (tovush, bo'g'in, so'z, jumla va hz) tananing turli harakatlari bilan birgalikda, uyg'unlashtirib talaffuz ettirishda bolalarga kinezioterapevtik ta'sir ko'rsatilib, unga nutqni butun tanasi bilan his etishga imkon beriladi.⁴

Fonetik ritmikaning asosida ritm yotadi. Bunday yondashuv natijasida kar va zauf eshituvchi bolalar 5- sinfdan boshlab umumta'lim maktablarda o'qishini davom ettirishi mumkin bo'ladi.

Ilmiy tadqiqotning asosida ritm yotar ekan, ritmning inson organizimiga, uning kognitiv funksiyalariga ta'siri, ilmiy-nazariyalarni tahlil qilish orqali differensial o'rganildi. Fonetik ritmika doirasida izlanishlar olib borishda, uning korreksion imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda ritmika ta'limoti, lingvistika, musiqiy ritmika, davolovchi jismoniy tarbiya, logoritmika, neyrodefektologiya va neyrologopediya kabi ta'limotlar bilan uzviy ravishda bog'liq ekani aniqlandi. Ushbu ta'limotlar fonetik ritmikaning ilmiy-metodik asosini tashkil etadi degan xulosaga kelindi.

Ritm tushunchasini qadimiy tushuncha bo'lib, grek faylasufi Aflotun ritmni harakatdagi tartib deb izohladan.⁵

G.Franioning fikricha ritm harakatda eng tabiiy va mantiqiy ravishda aks ettirilishi mumkin bo'lgan musiqiy ekspressivlik elementlarini o'rganishga asoslanadi.

H.Pulatovanning fikricha bolaning barmoq harakatlari yetarli kuch va aniqlikka erishgandan so'ng nutq shakllana boshlaydi. O'z asarlarida Aleksandrova N. G., J.Dalkroz, Rumer M. A., Zbrueva N. P., Vetlugina N. A. va boshqa ko'plab mualliflar ritm bolaning umumiy rivojlanishiga, nutq buzilishlarini tuzatishga samarali ta'sir ko'rsatadi degan fikrlarni ilgari surganlar.

Shveytsariyalik o'qituvchi va musiqachi Emil Jak-Dalkroz 19-asr oxirida birinchilardan bo'lib ritmik ta'lim tizimini ishlab chiqdi. Uning fikricha, musiqiy-ritmik tarbiya insonning irodasi, fe'l-atvori va aql-zakovatining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Hozirgi vaqtda normal rivojlanayotgan va rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalar bilan ishlashda J. Dalkroz usulidan foydalaniladi. Uning usuli bir-biriga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan musiqa va harakatning o'zaro bog'ligiga asoslanadi. Ushbu aloqa bolalarda musiqiy – ritmik ko'nikmalarni, musiqiy xotirani, e'tiborni va harakat ko'nikmalarini shakllanishiga sharoit yaratadi, bunda musiqiy ekspressivlik mavjud

⁴ Pfaffenrod va Valasova Fonetik ritmika

⁵] Корсини Р., Ауэрбах А. Психологическая энциклопедия. 2-е изд. — СПб.: Питер, 2006. — 1876 с.

bo'lib, ritmni o'yinlarda, raqslarda, mashqlar va turli harakatlarda yetkazib berilishni ta'minlaydi.⁶

E. Jak-Dal'roze "Vaqt va makon abadiy ritm qonunlariga bo'ysunadigan borliq bilan to'ldiriladi" deb yozgan.⁷

Ritm inson organizmiga psixofiziologik ta'sir etuvchi jarayon bo'lib, E. Jak-Dal'roze musiqa ritmi insonning harakat qobiliyatlari, mushaklarning reaktivligi bilan chambarchas bog'liqligini tushungan va musiqiy ritmni inson tanasining turli xil harakatlariga singdirilishga erishgan.

Ritmik ta'lim usulini yaratish va loyihalash bo'yicha ishlar 1900-1912 yillarga to'g'ri keladi. Dalkrozening mashqlar tizimi badiiy gimnastika, keyinchalik - ritmika deb nomlandi.

Ritmik mashqlar asta-sekin murakkablashib, insonning butun psixofiziologik holariga, harakatlarining aniqligiga, xotira, diqqat kabi jarayonlarini kuchayishiga, ijodiy tasavvurini rivojlanishiga ta'siri aniqlandi. Musiqiy ritmika bolalarning erta musiqiy hamda estetik tarbiyasi uchun zarur deb hisoblanadi. Bastakor ritmning bolalar uchun muhimligini ta'kidlaydi, chunki harakat bola tanasining biologik ehtiyojdir deb hisoblaydi.⁸

Inson bolasi embrional davridanoq birinchi navbatdagi aktiv faoliyati bu harakat ekan, shu orqali uning boshqa barcha jarayonlari shakllanadi va rivojlanadi, harakatlar majmui ritm ekan, harakatlar orqali insonni turli xil kasalliklardan davolash amaliyoti ham mavjud bo'lib, ushbu usul uzoq tarixdan ma'lum.

Qadimgi Hindiston, Xitoy va Misrda suyak-bo'g'im kasalliklarini tananing turli ritmik harakatlari orqali davolash, uqalash va gidroterapiya muolajalari, gimnastika kabilar bilan davolash muolajalari qo'llanilgan.

Qadimgi Hindistonda nafas yo'llari kasalliklarida maxsus jismoniy va nafas mashqlarining uyg'unlashuvi orqali davolash amaliyoti olib borilgan. Bu "Yoga" mashqlarida yaqqol ko'rinadi.

Profilaktik tibbiyot qadimgi Xitoyda paydo bo'lgan va u millatning milliy kurash usuli "Kung-fu" sida ham aks etadi.

Qadimgi Yunoniston olimlari Gippokrat, Asklepiad, Gerodikos, Galen, Sels va boshqalar kasalliklarning oldini olish hamda davolashda parhez va dori – darmonlardan tashqari, tana mashqlari, uqalash muolajalarini keng qo'llashni tavsiya etganlar.

Misrda ham suyak shamollashi kabi kasalliklarni davolashda gimnastika mashqlariga ustivorlik berganlar. Rimlik ulamo Oribozning eramizdan oldingi 360 yilda yaratgan to'plami terapevtik gimnastikaga bag'ishlangan bo'lib, unda ham ritmik harakatlarning inson reproduktiv⁹ salomarligiga ta'siri yoritilgan.

6 Уварова, Г. А. (2016). Развитие музыкальных способностей через движение в профессиональном музыкальном образовании. In Традиции и перспективы искусства как феномена культуры (pp. 518-529).

7 Басов М. Я. Движения под музыку.— В кн.: Избранные психологические произведения.—М., 1975, с. 147—149.

8 *Hamidova, M. A. (2022). MUSIQADA RITM VA RITMIK HARAKATLARNING SHAKLLANISH JARAYONLARI. Экономика и социум, (12-1 (103)), 1302-1305.*

9 Курбатова, А. В., & Егорова, А. Т. (2009). Репродуктивное здоровье девочек-подростков. *Сибирское медицинское обозрение, 50(2), 9-13.*

K. Galen skelet-mushak tizimining turli xil kasalliklari, moddalar almashinuvining buzilishida tana gimnastikasining muhimligini aniqlagan, mashqlar tizimini ishlab chiqqan hamda shu orqali ko'plab bemorlarni davolagan.

Abu Ali Ibn Sino o'zining "Tib qonunlari" va "Shifo kitobi" asarlarida umumiy tana gimnastikasida ko'plab kasalliklarni davolash mumkinligini keng yoritgan va bir qancha davolovchi gimnastik mashqlarni ishlab chiqqan.

Nemis shifokori F. Xoffmann (1660-1742) o'zgacha davolash usulini yaratdi, unda tana gimnastikasi muhim o'rinni egallaydi. Uning fikricha harakat-bu tana uchun eng yaxshi davo.

J. Tissotning 1750 yildagi "Медицинская и хирургическая гимнастика" nomli asarida hamda (1780), "Врачебная гимнастика, или Упражнения человеческих органов по законам физиологии, гигиены и терапевтики" deb nomlangan asarida harakat orqali davolashga katta ahamiyat berilgan. Uning fikricha harakat istalga malhamning o'rnini bosadi, ammo harakat orqali olinadigan natijaga dori-darmonlar bilan erishib bo'lmaydi.

Rossiyaga gimnastik harakatlar orqali davolash usullari XVI-XVII asrlarda kirib keldi, jadal rivojlanishi XVIII asrning ikkinchi yarimiga to'g'ri keladi. Russ anatomo-akademiki A. P. Protasov harakatda bo'lish sog'liqni saqlash uchun zarur degan fikrni ilgari surdi.

Ritm insonning barcha a'zolariga ijobiy ta'sir etishi bilan birgalikda unig nutqiy potologiyalarni korreksiyalashda ham o'z o'rniga ega ekani ilmiy manbaalardan ma'lum.

1775 yilda professor S. G. Zibelin sog'lom va kasal chaqaloqlar uchun maxsus mashqlarni tavsiya qildi. 1786 yilda P. M. Maksimovich-Ambodik harakaцizlikni turg'un suvga o'xshatdi. Uning ta'kidlashicha harakaцizlik tanani mog'orlanishiga, chirishiga olib keladi.

V. V. Gorinevskiy "Спорт как средство, укрепляющее сердечно-сосудистую и дыхательную системы и его роль в мототерапии", "Мототерапия и физическая культура на курортах" va boshqa asarlarida davolovchi gimnastikaning rolini ilmiy asoslagan.

Hozirda ushbu usullar LFK deb yuritiladi va zamonaviy tibbiyotning barcha sohalarida o'zining ahamiyatiga ega. Uning asoschisi russ olimi V. N. Moshkov (1903-1997) tomonidan davolovchi jismoniy tarbiyaga olid bir qancha terapevtik usullar yaratgan.¹⁰

Bularning barchasi ritm va ritmikaning inson organizmiga ijobiy ta'sirini isbotlaydi. Ritm va ritmikaning inson bilish jarayonlariga, ayniqsa nutqining rivojlanishiga ijobiy ta'siri nazariy va amaliy tomondan isbotlangan. Bu logoritmika ta'limotidan ma'lum bo'lib, unga ko'ra nutqida kamchiligi bo'lgan insonlarning nuqsonlarini musiqa, ritm, so'z uyg'unlashuvi orqali bartaraf etish ko'zda tutiladi.

V. M. Bexterev ritmik ta'sir etishning maqsadlarini quyidagilarga ajratadi: Ritmik reflekslarni aniqlash, bola organizmini turli xil qo'zg'atuvchilar (eshituv va ko'ruv) ga moslashuvini ta'minlash, bola asab tizimi faoliyatining mutanosib ishlashiga erishish,

¹⁰ Третьякова, Н. В. Т 66 Лечебная физическая культура и массаж: учебное пособие / Н. В. Третьякова. Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2013. 357 с. ISBN 978-5-8050-0496-5

haddan ziyod qo'zg'aluvchan bolalarni tinchlantirish hamda tormozlangan bolalarni qo'zg'atishga erishish, shu bilan birgalikda, noto'g'ri hamda ortiqcha harakatlarni idora etish.

V. A. Gilyarovskiyning yozishicha, logopedik ritmika motorikaga, tananing umumiy tonusiga, kayfiyatga o'z ta'sirini ko'rsatadi, undan tashqari, logopedik ritmika markaziy asab tizimining tolalarini harakatga keltirishga xizmat qiladi.

Ye. V. Chayanova, Ye. V. Konorovalar logopedik ritmika insonning bilish foliyatlarini har tomonlama rivojlantiradi deb hisoblaganlar.

V. A. Griner va nemis tadqiqotchisi K.Koler (Crista Kohler) i K. Shvabe (Chr. Schwabe) ta'kidlashlaricha logopedik ritmikadan psixoterapevtik usul sifatida foydalanish yaxshi samara beradi.

Logopedik ritmikaning inson nutqini tuzatishdagi ahamiyati borasida V. A. Griner, N. S. Samoylenko, N. A. Vlasova, D. S. Ozereskovskiy, Yu. A. Florenskayalar yozgan. Ular inson psixofiziologiyasida uchraydigan nuqsonlarga ritmning umumpedagogik ta'sirini alohida keltirib o'tganlar.

Pedagogika fanlari nomzodi, professor G. A. Volkova (1976) turli xildagi reabilitatsiya usullarida foydalanish mumkin bo'lgan logoritmik usullarni amaliyotga taqdim etdi. U o'zining "Logopedicheskaya ritmika" nomli o'quv qo'llanmasida logopedik ritmikaning nazariy asoslarini jamlagan bo'lib, fikricha, logopedik ritmikani turli xil nuqsonlari bo'lgan insonlarning nutqini rivojlantirishda, umumiy tana harakatlarini aktivlashtirishda, istalgan reabilitatsion metodikaga uyg'un holatda olib borish orqali turli xil anomaliyalarga ega bo'lgan insonlarni davolash va o'qitishda foydalansa bo'ladi. Olim logopedik ritmikani ayniqsa nutqiy nuqsonga ega bo'lgan insonlarga ta'siri beqiyosligini ta'kidlaydi.

G. A. Volkova logoritmikaning ilmiy asoslari etib biologic, psixologo-pedagogik hamda musiqiy kabi ixtisoslashgan ta'limotlarning yig'indisi deb belgilaydi, hamda uni amalga oshirishda inson organiznimi biologic omil sifatida bilish lozimligini ta'kidlaydi.

I. M. Sechenova va I. P. Pavlovlarning ta'limoti inson oliy asab tizini o'rganishga qaratilgan bo'lib, ularning ta'limoti logoritmik ta'sir etishda miyadagi nutq zonalarida yuz beradigan o'zgarishlar dinamikasini aniqlashga xizmat qiladi.

N. A. Bernshteyn esa nutqiy faoliyatni harakatning oliy darajasiga tenglashtirgan.

Sovet psixologlari M. O. Gurevich, A. A. Leontev, A. R. Luriyalar nutq va harakat analizatorlari o'rtasidagi aloqani, nutq va ekspressiv harakatlar, hamda nutq shakli va harakatlarning xuq- atvoridagi bog'liqlikni aniqlaganlar.

Logoritmika ta'limida mayda qo'l motorika va nutq rivojlanishi o'rtasidagi aloqa muhim hisoblanadi.

Fiziolog M. M.Kolsovaning fikricha qo'lning mayda motorikasi qismlari artikulyatsion apparat kabi nutq organidir. Shu nuqtai nazardan kelib chiqqan holda olim qo'l proeksiyasi miyadagi yana bir nutqiy zona ekanini ta'kidlaydi.¹¹

L.V. Shapkova artikulyator motorikani rivojlantirish uchu logoritmik mashqlarni bajarishni taklif etadi. Muallifning ta'kidlashicha, tananing barcha a'zolari ishtirokida harakatli mashqlarni aniq va to'g'ri bajarish, artikulyator motorikani nutqiy jarayonga

¹¹ К о л ь ц о в а М. М. Двигательная активность и развитие функций мозга ребенка. М., 1973, с. 132.

tayyorlaydi hamda uning harakatlarini yaxshilashga yordam beradi. Umumiy yoki mayda motorika harakatlarini bajarish jarayonida qisqa she`rlar aytish nutqning ritmik ohangini yaxshilaydi, bu esa o`z o`rnida, to`g`ri artikulyatsiyaning shakllanishiga, nutqiy nafasni taqsimlashga va nutqiy diksiyaning rag`batlanishiga olib keladi.¹²

I. P. Pavlov nutqiy jarayonni eng avvalo nutqiy organlar orqali po`stloqqa yuboriluvchi kinestetik qo`zg`atuvchilar sifatida ikkilamchi signallar, ya`ni signallar signali sifatida tafsiflaydi.¹³

Tadqiqot davomida fonetik ritmikaning neyrolingvopediya sohasiga ham bog`liqlik tomoni mavjud ekanligi aniqlandi. Neyrolingvopediya logopediyaning bir tarmog`i bo`lib. Bu yo`nalish (1950-1960) fanga yangi yongashuv sifatida kirib keldi. Neyrolingvopediya – inson psixik sohasi (psixofiziologik nuqsonlarning sensomotor darajasiga bog`liq bo`lmagan) rivojlanishidagi kompleks yetishmovchiliklarni diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya qilish kabi usullar majmuasidir.¹⁴

Neyrolingvopediya nevropsixologiya va logopediya sohalari negizida rivojlanadi, hamda og`ir nutqiy nuqsonlarni bartaraf etishda qo`llaniladigan kinezioterapiya, neyroginastika, LFK va boshqa harakatli jarayonlarni o`z ichiga oladi. An`anaviy logopedik va logoritmik usullar natija bermaganda, neyrolingvopediya bemorning markaziy asab tizimidagi belgilangan zonalariga maxsus mashqlar orqali impuls jo`natiladi, natijada og`ir nutqiy nuqson (dizartriyaning barcha turlarida, afaziyada, alaliyada)larning miyadagi paydo bo`lish lokatsiyasida qo`zg`alish va harakatlanish sodir bo`ladi, bu o`z o`rnida shu zonaning aktivlashishiga olib keladi (G.A. Luriya).

Psixologiya fanlari doktori, professor T G Vizel tomonida neyrodefektologiya hamda neyrologopediyaning ahamiyati va uning turli nuqsonlarga ega bo`lgan insonlarning nafaqat nutqiy imkoniyatlarini, balki oliy psixik faoliyatlariga ta`siri borasiga tadqiqotlar olib borgan, uning fikricha nutq buzilishlarini tashhishlash, oldini olish va bartaraf etishda faqatgina nuqsonning fenomenologik tomoninigina emash, balki, potologik jarayonning miyadagi mexanizmini ham inobatga olish zarur.¹⁵

Neyrolingvopedik ta`sir etishda asosiy e`tibor, nutq bilan birgalikda, butun ONF (oliy nerv faoliyati) tizimini tashkil etish uchun umumiy va mayda motorikaning aktiv harakatlarini (keng maydonni talab etuvchi haraktli mashqlar) haqiqiy narsalar yoki realistik o`yinchoqlar bilan predmetli faoliyatni tashkil etishga qaratiladi.¹⁶

Bulardan kelib chiqib chiqqan holda, neyrologopediyada ham neyrodefektologiyada ham harakatli mashqlarga ustivorlik berilar ekan, kinezioterapoya va neyroginastika usullari ONM (oliy nerv markazi) dagi nutq zonalariga impulslar jo`natib, korreksiyalansa, demak fonetik ritmik harakatlar ham xuddi shunday

12 Шапкина, Л. В. (2002). Коррекционные подвижные игры и упражнения для детей с нарушениями в развитии. М.: Советский спорт, 212, 1.

13 Г. А. Волкова Логопедическая ритмика. Учебное пособие. Москва Провизиение 1985 г. стр.10-14

14 И. С. Кушнер, А. В. Цветков К965 Нейрологопедия: диагностика и коррекция тяжелых нарушений речи у дошкольников. — М.: «Издание книг ком», 10-11 бет.

15 Визель, Т. Г., & Клевцова, С. В. (2020). Актуальные вопросы нейрологопедии. In *Современные методы профилактики и коррекции нарушений развития у детей: Традиции и инновации* (pp. 117-124).

16 И. С. Кушнер, А. В. Цветков

К965 Нейрологопедия: диагностика и коррекция тяжелых на-рушений речи у дошкольников. — М.: «Издание книг ком», 2021. 16-17 бет.

muvozzaqiyat bilan ONT dagi nutq zonalariga ta'sir o'tkazadi degan xulosaga kelish mumki.

Russ olimlari T. M. Vlasova va A. N. Pfaferodlar o'zlarining "Foneticheskaya ritmika" deb nomlangan qo'llanmasida ushbu. Ushbu metodika 1986 yilda amaliyotga joriy etilgan va samarali usul sifatida rossiyada bugunga qadar surdopedagogika va logopediyada keng qo'llaniladi. Fonetik ritmika metodikasidan amaliy surdopedagogikada birinchi bo'lib "Suvag" nomli reabilitatsion markazda (Saxa respublikasi, Yakutiya) 1995 chi yilda eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarga o'zaki nutqni o'rgatish uchun foydalanilgan.¹⁷ Bugungi kunga qadar eng samarali usulardan biri sifatida ishlatilib kelinmoqda.

T. M. Vlasova va A. N. Pfaferodlar ning ta'rifiga ko'ra fonetik ritmika - bu turli harakatlar (tana, bosh, qo'llar, oyoqlar) majmuasi bo'lib, muayyan nutq materialining (iboralar, so'zlar, bo'g'inlar, tovushlar) talaffuzi bilan uyg'unlashtirilgan nutqiy mashqlari tizimidir. Fonetik ritmika yaxshi kinezioterapiya hamdir va uning asosi ritm hisoblanadi¹⁸,

Fonetik ritmik mashqlar nutqning tovushlar talaffuzi tomonini to'g'ri shakllantirishga xizmat qiladi.¹⁹

Ye. V Julina va I. N. Teremes (N.Yu. Kostleva, G.G. Golubeva, N.V. Miklyayeva, O.A. Polozova, N.V. Voshilova va boshqalar) fikrisha fonetik ritmika usullari nutqni shakllantirish bilan birgalikda, bolalarning mashg'ulotlarga bo'lgan motivatsiyasini oshirishga, kayfiyatini yaxshilashiga, organizmida qon aylanishini maromlashtirishga, mushaklar tonusini (maqsadga ko'ra) oshirish yoki pasaytirishga, mayda qo'l motorikasini rivojlanishiga hamda fazoviy tasavvurlarni boyitishga xizmat qiladi.²⁰

Fonetik ritmika korreksion ta'sir etish usuli sifatida nutq ustida ishlashda kognitiv funksiyalar bilan tana motoriksaga yo'naltirilgan yondashuvlarni birlashtiradi. Tana bilan bajariladigan ritmik harakatlar artikulyator organlarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, bu esa o'z navbatida tovushlar talaffuzini rag'batlantiradi.²¹

T.M. Vlasova, A.N. Pfaferodlar tana harakatlarini talab qiluvchi jarayonlar turli xil psixik funksiyalardan (his-tuyg'u, idrok, xotira, o'zini o'zi boshqarish jarayonlari va boshqalar) foydalanishni nazarda tutadi. Tadqiqotchilar buni o'z navbatida nurqning rivojlanishiga poydevor bo'lib xizmat qilashini ta'kidlaganlar.

M. V. Shved fonetik ritmika mashqlari ob'ektning kinestetik va kinetik imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilgan deb hisoblaydi. Bunday jarayonlarga pastki jag'ni mashq qildirish, lab mushaklari va til harakatlarini rivojlantirishga e'tibor qaratiladi. Olim fonetik ritmika usulini sensomotorli tajriba deb ham atadi.

¹⁷ <http://www.suvag.net/istoriya-tsentra/http://>

¹⁸ https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sly7Y_8AAAAJ&pagesize=80&citation_for_view=sly7Y_8AAAAJ:IWHjjKOFINEC

¹⁹ Ступак, Л. А., Огородова, И. С., Челышева, А. А., & Кимяева, С. А. (2017). Использование фонетической ритмики в коррекции речевых нарушений у дошкольников. *Молодой ученый*, (8), 371-374.

²⁰ Жулина, Е. В., & Теремец, И. Н. (2019). Значение фонетической ритмики в коррекции нарушений звуковой стороны речи у детей дошкольного возраста. *Проблемы современного педагогического образования*, (63-2), 173-176.

²¹ К. В. Николаева. Фонетическая ритмика - как одна из важных составляющих в формировании произношения и развития естественных движений у детей с нарушением слуха консультация по коррекционной педагогике. 2017

N. V. Nisheva, A. Ye. Savvina, R. A. Abashkina, Ye. V. Julinalarning ta'kidlashicha fonologoritmik mashqlar to'plamining tarkibida maxsus ishlab chiqilgan nafas mashqlari organizmning qon aylanishini, gazlar almashinuvini, bundan kelib chiqib o'pkaning barcha bo'limlarida havo aylanishini yaxshilaydi, qorin bo'shlig'i organlariga ham ijobiy ta'sir etadi.

Bundan kelib chiqib shuni aytish mumkin-ki, fonetik ritmika ham insonning butun reproduktiv salomatligini rag'batlantiradi. Undan tashqari, fonetik ritmika atrof olamda mo'ljal olishga, eshitganini idrok eta olish va taqlig qilishga ham o'rgatadi. Fonetik ritmikada harakat nutqni o'z ketidan ergashtiradi.²²

G. A. Karpova fonetik ritmika usuli kar va zaif eshituvchilarga вибрацион-кинестетик ga'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi hamda bu yo'l bilan ENB larning asosiy kompensator sezgilari orqali ONF ga yetib boradi va shu orqali bolalarda og'zaki talaffuz shakllana boshlaydi degan fikrni ilgari suradi.²³

Tadqiqotchi Abashkina R. A. o'zining izlanishlarida fonetik ritmikani eshitishida nuqsoni bor bolalarning og'zaki nutqini rivojlantirishda yakka tartibda yondashish g'oyasini ilgari surgan.²⁴

Amerikalik logoped B. Tervurt aytishicha, o'z ovoz вибрациуларини his qilgan eshitishida nuqsoni bo'lgan chaqaloq ijobiy эмоцияларни boshdan kechiradi, ammo keyinchalik bunday kechinmalar so'nadi. Bundan kelib chiqadi-ki, fonetik ritmika orqali ilk yoshdanoq ta'sirni amalga oshirish boshlansa, shu holatni saqlab qolish va unga tayangan holda og'zaki talaffuz uchun poydevor yataish mumkin bo'ladi.

Ye. Z. Yaxnina eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan musiqiy ritmika mashg'ulotlarining metodologiyasini tahlil etdi va bunday turdagi korreksion mashg'ulotlar tarkibida olib boriladigan fonetik ritmika mashqlarining korreksion yo'nalganligini tahlil etdi. Uning fikricha fonetik ritmika mashg'ulotning asosiy qismini egallashi lozim.²⁵

Adabiyotlar:

1. Ishmatova, O. S. (2022). Korreksion mashg'ulotlarda eshitishida nuqsoni bor bolalarning og'zaki nutqini fonetik ritmika orqali rivojlantirish. Chirchiq, 1(1), 70.

2. Ishmatova, O. S. (2022). Mavzu: Eshitishida nuqsoni bor bolalarni estetik tarbiyalashning muhim omil. Uzbek scholar journal, 10, 333-336.

3. Ishmatova, O. S. (2022). Role of phonetic rhythm in correction of speech defects. galaxy international interdisciplinary research journal, 10(11), 487-491.

²² М. В. Швед © преподаватель кафедры коррекционной работы ВГУ им. П. М. Машерова г. Витебск, Республика Беларусь ФОНЕТИЧЕСКАЯ РИТМИКА В КОМПЛЕКСНОЙ КОРРЕКЦИОННОЙ РАБОТЕ ПО ПРЕОДОЛЕНИЮ НАРУШЕНИЙ ЗВУКОПРОИЗНОШЕНИЯ В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ. 20 22

²³ Карпова, Г. А. Основы сурдопедагогика [Текст] : учеб. пособие для студ. высш.пед. учеб. заведений / Г. А. Карпова. – Екатеринбург : Издатель Калинина Г.П., 2008. – 354 с. – ISBN 978-5-901487-46-4

²⁴ Абашкина, Р. А. Фонетическая ритмика как средство коррекции произносительных навыков детей с нарушениями слуха во внеурочное время / Р. А. Абашкина — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2018. — № 25 (211). — С. 281-283. — URL: <https://moluch.ru/archive/211/51545/> (дата обращения: 16.01.2024).

²⁵ Яхнина, Е. З. Методика музыкально-ритмических занятий с детьми, имеющими нарушения слуха: Пособие для студентов дефектологических факультетов / под ред. проф. Б. П. Пузанова / Е. З. Яхнина. – М., 2003.

4. Xusnuddinova, Z. X. (2023). Alohida ehtiyojli boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki nutqini rivojlantirishda yangi metodikalar va ulardan foydalanishning amaliy asoslari. Ta'lim tizimida yangi metodikalar va ulardan foydalanishning amaliy asoslari, 1(1), 365-368.

5. Ishmatova, O. S. (2023). Phonetic rhythmic exercises in working on speech sounds. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 13(1), 79-85.

6. Ishmatova, O. (2023). The effectiveness of using phonetic rhythm in speech development of children with special needs. *Science and innovation*, 2(b5), 232-236.

7. Ishmatova, O. & Xolmirzayeva Z. (2023, January). Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning rivojlanishida oilaning ro'li. in *Международная конференция академических наук* (vol. 2, no. 1, pp. 21-25).

**AKADEMIC JOURNAL OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
international scientific journal
1-son**

Nashr qilingan sana: 25.02.2024.
Shrift: "Times New Roman".

“AJER INTER” MCHJ

Manzil: 700096, Toshkent shahri, Chilozor tumani, Bog‘iston ko‘chasi, 116/6.
www.ajeruz.com, info@ajeruz.com, +998950457172